

Prethodno priopćenje
UDK: 159.937-032.2
UDK: 316.773.2-032.2
Primljeno: 7.1.2015.

RAZLIČITOST PERCEPCIJE SIMBOLIČKOG ZNAČENJA VODE*

JOŠKO SINDIK I MARIJANA BRIŠKI

SAŽETAK: Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi da li neka sociodemografska obilježja razlikuju latentne dimenzije koje predstavljaju različita simbolička značenja vode, ili su s njima povezana. U istraživanju provedenom na sudionicima iz Hrvatske, izabranima metodom snježne grude, koristio se preliminarni popis s 40 mogućih simboličkih značenja vode, dok su sudionici procjenjivali u kojem stupnju oni sami pripisuju određena značenja vodi. Rezultati faktorske analize pokazali su da postoje tri latentne dimenzije simboličkih značenja vode: apstraktna (s ontološkim, mitološkim i religijskim značenjima), konkretna (uglavnom povezana s praktičnom primjenom vode) i voda kao identitetski čimbenik (povezan s nacionalnom i regionalnom pripadnošću). Znanje o simbolici vode može imati važnu ulogu u edukaciji ljudi po pitanjima upravljanja vodama i zaštite okoliša.

Ključne riječi: antropologija, voda, apstrakcija, konkretnost, korelacija, identitet, latentne dimenzije

Keywords: anthropology, water, abstraction, concreteness, correlation, identity, latent dimensions

Uvod

Temeljni smisao ovog članka je ispitivanje simboličkih značenja vode te njihova odnosa s određenim demografskim i socioekonomskim obilježjima

* Istraživanje je financirao Institut za antropologiju.

Joško Sindik, znanstveni suradnik u Institutu za antropologiju. Adresa: Ljudevita Gaja 32, 10000 Zagreb. E-mail: josko.sindik@inantro.hr

Marijana Briški, Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za bibliotečno-informacijsku djelatnost. Adresa: Horvaćanski zavoj 15, 10000 Zagreb. E-mail: marijana.briski@kif.hr

ljudi. Naime, poznavanje simboličkih značenja koje ljudi pridaju vodi može pomoći boljem razumijevanju ljudskih kulturnih tvorevina s “vodnom” tematikom, ali i ukazati na načine kako se može uspješnije formirati konstruktivna svijest o ekološkim pitanjima vezanim uz vodu za određene profile stanovništva.

Voda jest i oduvijek je bila ključna za život čovjeka. U svakodnevnoj je upotrebi za različite svrhe. Značenje vode nikada nije bilo upitno; neka od velikih tehničkih dostignuća, poput rimskih vodovoda, nastala su upravo zbog potrebe čovjeka za vodom; gradovi su nastajali i nestajali upravo zbog opskrbe vodom. Osigurana opskrba vodom znači bolje higijenske uvjete, a time i zdravlje. U mnogim religijskim obredima voda ima snažno simboličko značenje. S druge strane, voda ima i neku društvenu dimenziju; mjesta s vodom su mjesta okupljanja. Voda može biti i snažan čimbenik identiteta.

1. Povijesno i religijsko značenje vode

Voda ima veliku ulogu u mnogim vjerskim praksama, vodom se doživljava neki oblik duhovnog čišćenja. U kršćanstvu, široko rasprostranjenoj religiji, sakramenti su obredi kojima se prenosi božanska milost, a najznačajniji su upravo euharistija i krštenje. U sakramentu krštenja voda se polijeva po glavi osobe koja prima sakrament ili se ta osoba uranja u vodu. Ovaj obred predstavlja oslobođenje, čišćenje od grijeha. Ovu pročišćavajuću ulogu voda ima i u jednom iznimno važnom događaju u Novom zavjetu. Poncije Pilat nevoljko osuđuje Isusa na smrt i zato pere ruke vodom, kako bi isprao grijeh sa svojih ruku.¹ Voda se u Bibliji često spominje, kao dar Božji koji ljudi odbacuju. Čest motiv u sakralnoj umjetnosti upravo je *Fons vitae*, ikonografski motiv koji prikazuje životinje, najčešće jelene ili paunove, kako piju iz izvora ili zdenca,² a odnosi se na Psalam 42,2: “Kao što košuta žudi za izvorom, tako duša moja, Bože, čezne za tobom.” S druge strane, voda je povezana i s destrukcijom. Knjiga Stvaranja govori o velikoj poplavi koja je odnijela mnoge živote i koja je zapravo Božji sud.³ Ova simbolička, pročišćavajuća i destruktivna uloga vode karakteristična je i za druge religije.

¹ Mt 27, 20:25.

² *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000: 656.

³ Clive Ayre, »Water: More than a symbol.«, u: *Water: A Matter of Life and Death*, ur. Norm Habel i Peter Trudinger. Hindmarsh: ATF Press, 2011: 49-62.

Kuran također spominje veliku poplavu, a voda je u ovom slučaju sredstvo kazne za one koji su propustili zahvaliti Bogu. Ipak, prema Kuranu, voda ima puno važniju ulogu: ona stvara cijeli život u svemiru. U onozemaljskom životu voda je nagrada i raj je često opisivan kao mjesto koje obiluje tekućom vodom. U svakodnevnim obredima voda je ta koja pročišćuje, te su brojne prilike koje zahtijevaju pranje cijelog tijela: poslije seksualnih odnosa, poslije menstruacije, nakon poroda, prije dnevnih molitava. U svakodnevnim obredima čovjek se priprema za komunikaciju s Bogom. Slično je i u judaizmu; u razdoblju između Roš hašana, obljetnice stvaranja svijeta i Jom Kipura, dana pomirbe i pokajanja, ljudi se odrješuju od svih grijeha, strahova i zlodjela tako da vade džepove van ili istresu maramice dok stoje na obali rijeke. Židovke posjećuju posebna kupališta, *mikveh*, sedam dana poslije menstruacije i šest tjedana poslije poroda. Tamo se kupaju u košer vodi koja je nastala miješanjem vode iz slavine i netaknute vode, poput kišnice.⁴

Antički svijet bogat je mitološkim bićima. U grčkoj i rimskoj mitologiji nimfe su niža božanstva, božice voda i šuma. Mlade i vesele djevojke, često u pratnji Dioniza, Hermesa i Artemide, obitavale su u planinama, oko izvora voda, rijeka i mora. One koje su živjele kraj voda bile su *nymphae fontanae* i utjelovile su snagu i bogatstvo izvora, te su im stoga bili prinošeni žrtveni darovi: cvijeće, voće, med, mlijeko, sagrađena su svetišta i posvećene su im šume i špilje. Ta su se sveta mjesta zvala *nymphaeum*.⁵

Rane civilizacije, kao egipatske i mezopotamske, razvile su se zahvaljujući rijekama koje su obogaćivale okolno tlo. Nije nimalo iznenađujuće da su u mnoštvu egipatskih bogova mnogi povezani s vodom. Božica Hapi, prikazivana s okruglim trbuhom i grudima, što upućuje na plodnost, poistovjećuje se s rijekom Nil. Još jedan egipatski bog, Knum, bog stvaranja koji je stvorio čovjeka oblikujući ga na keramičkom kotaču, također se povezuje s godišnjom poplavom Nila. Isto se može reći i za božicu Anuket, "majku Nil".⁶

Nekolicina grčkih filozofa nastojala je razmišljati izvan tradicionalnih mitoloških poimanja, pa su pretpostavljali da je sve stvoreno iz neke osnovne materije.⁷ Za Talesa iz Mileta to je voda, koja, dakle, ima značenje božanskog.

⁴ Mohamed Larbi Bouguerra, »Water: symbolism and culture.« *Report* br. 5 (2006). Preuzeto s: <http://www.institut.veolia.org/en/our-activities/archives/other-studies-published/report-n5-water-symbolism-and-culture.html> (pristup: studeni 2012).

⁵ Kornelija A. Giunio, »Skulpture nimfi iz Jadera.« *Archaeologia Adriatica* 2/1 (2009): 156.

⁶ Margaret Bunson, *The encyclopedia of ancient Egypt*. New York: Gramercy Books, 1999: 99, 105.

⁷ Robin Lane Fox, *Klasični svijet: Epska povijest Grčke i Rima*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008: 69.

1.1 Voda kao društveni čimbenik u javnim i privatnim prostorima

Čini se gotovo nemoguće zamisliti grad, antički, srednjovjekovni ili suvremeni, bez opskrbe vodom i bez dostupnosti vode za piće na javnim prostorima. No, javna mjesta s vodom često ujedno postaju mjesta okupljanja i druženja, slučajnog ili namjernog. Ovaj društveni moment jasno naglašava Lewis Mumford, navodeći primjer nerazvijenih zemalja gdje su stanovnici dobili domove opskrbljene vodom, ali su pritom izgubili jedan važan oblik društvenog okupljanja, koje se spontano događalo odlaskom po vodu na zajednički izvor.⁸

U antičkome svijetu rimske kupelji su bile glavno mjesto druženja. Gotovo svaki rimski grad imao je kupelj, a ulaznice za kupelji bile su relativno jeftine, pa su i niži društveni slojevi mogli uživati blagodatni kupanja. Ljudi su ondje boravili bez odjeće, koja je inače bila neposredni znak raspoznavanja društvenog statusa.⁹ Poput starih Rimljana nekad, i danas ljudi uživaju na sličan način, družeći se uz bazene i na plažama.

Voda je arhitektonski i urbani oblikovni element; voda u fontani oponaša pokrete iz prirode; izvire, pada, prska ili reflektira obližnji prostor.¹⁰ Fontanama su ukrašeni javni, ali i privatni prostori grada. Jedna od najimpresivnijih građevina antičkog vremena bila je vila cara Hadrijana u Tivoliju, koja je, između ostalog, imala nekoliko termi i jezerce.¹¹ U staroj Grčkoj nimfeji su bili sveta mjesta, špilje s izvorima vode. Rimljani su manje građevine poput paviljona i fontana, ali profanih obilježja, također nazivali nimfejima. Nimfeji su često bili dio arhitektonskih elemenata te su bili uklopljeni u raskošna zdanja vila i okolnog prostora.¹²

Renesansni mislioci i plemići povlačili su se u vile izvan grada, kako bi pronašli mir za rad i kontemplaciju. Te su vile bile okružene prirodom i nerijetko je okolni prostor obogaćen umjetnim izvorom, špiljom ili malim jezerom. Hvarski Tvrđalj Petra Hektorovića još uvijek impresionira svojom ljepotom. Središnje mjesto zdanja zauzimaju jezerce sa stalnim dotokom svježe morske

⁸ Lewis Mumford, *The city in history: its origins, its transformations, and its prospects: with 64 plates*. Harmondsworth [etc.]: Penguin Books in association with Martin Secker and Warburg, 1984: 339-340.

⁹ Kevin M. McGeough, *The Romans: an introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2009: 272-274.

¹⁰ Jesenko Horvat, »Fontana i njezino mjesto u kompozicijama gradskog prostora: Uvod u tipološko razvrstavanje.« *Prostor* 2/3-4 (1994): 341-350.

¹¹ R. Lane Fox, *Klasični svijet*: 379.

¹² Vlasta Begović i Ivančica Schrunck, »Roman Villas of Istria and Dalmatia, Part II: Typology of Villas.« *Prilozi Instituta za arheologiju* 20/1 (2003): 96; K. A. Giunio, »Skulpture nimfi iz Jadera.«: 156.

vode i golubinjak. Tako zamišljeno arhitektonsko rješenje odraz je misaonih i religioznih vrijednosti renesansnog čovjeka; ribe u jezercu simboliziraju Krista, a golubice Duha Svetog.¹³

U Dubrovačkoj Republici mnogi ljetnikovci bili su izgrađeni tijekom 15. i 16. stoljeća. Okruženi su prostranim ugodnim vrtovima. Bruno Šišić uspoređuje dubrovačke i talijanske vrtove; talijanski su bogatiji i glavni oblikovni elementi su zelenilo, kamen i voda. Iako u skromnijoj mjeri, voda je kao oblikovni element prisutna i u dubrovačkim vrtovima. Slavine s tekućom vodom ugrađene su u zidove blizu vrtova i ukrašene reljefima. Voda ovdje nema samo estetsku funkciju već i praktičnu namjenu; koristila se za piće i za zalijevanje vrta.¹⁴ Vlasnici ljetnikovaca itekako su bili svjesni važnosti vode za dobro stanje cijelog zdanja, a neki od njih savjetuju suvremenike kako održati vodu čistom i svježom.¹⁵ Konfiguracija terena odlučila je o izgledu dubrovačkih vrtova; vrtne terase pratile su nagibe terena. No, i blizina mora utjecala je na izgled cijelog imanja. S prostranih balkona vila pružao se pogled na more, koje je uvijek donosilo svjež zrak. More je kod nekih ljetnikovaca doslovno "ulazilo" u njihove prostore; jezerce je malim kanalom bilo povezano s morem te je, zahvaljujući plimama i osekama, uvijek bilo napunjeno svježom morskom vodom.¹⁶

Petnaesto i šesnaesto stoljeće razdoblje je prosperiteta, ekonomskog i kulturnog procvata. Povećanje broja stanovnika natjeralo je dubrovačke gradske vlasti da razmisle o poboljšanju vodoopskrbe, pa se ovaj problem nametnuo kao važno ekonomsko i društveno pitanje. Gradska privreda je također ovisila o redovitoj opskrbi vodom i vrlo brzo se počelo razmišljati o gradnji vodovoda. Ovako važan zadatak povjeren je Onofriju, koji je sagradio i dvije fontane u samome gradu. Motiv vode prisutan je u dubrovačkoj renesansnoj književnosti i filozofiji. Ljepote rijeke Omble i dubrovačkog vodnog bogatstva opisao je poznati dubrovački pisac Marin Držić u *Tireni*, a pjesnik i astrolog Nikola Nalješković opisuje Vrelo u Župi dubrovačkoj.¹⁷

¹³ Slobodan Prosperov Novak, *Hvar: mjesta, ljudi, sudbine*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006: 138-139.

¹⁴ Bruno Šišić, *Dubrovački renesansni vrt: nastajanje i oblikovna obilježja*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1991: 86-89.

¹⁵ Relja Seferović i Mara Stojan, »The miracle of water: Prolegomena to the early renaissance aqueduct of Dubrovnik.« *Dubrovnik Annals* 11 (2007): 52.

¹⁶ B. Šišić, *Dubrovački renesansni vrt*: 90.

¹⁷ R. Seferović i M. Stojan, »The miracle of water: prolegomena to the early renaissance aqueduct of Dubrovnik.«: 52-69.

1.2 Voda kao čimbenik lokalnog, regionalnog identiteta

Kao što je ranije spomenuto, tijekom povijesti gradovi i države su opstajali zahvaljujući opskrbi vodom. Život u stalnom strahu od poplave, ostavljao je tragove i na ličnost pojedinca i kolektivnu svijest grupa u poplavnim područjima. Ovako jedan od Radićevih suvremenika objašnjava njegove političke ideje: Stjepan Radić rođen je u malom selu, Trebarjevu Desnom, području u kojemu su poplave bile česte. Voda je prijetila svima, i bogatima i siromašnima, i svi su bili uključeni u zaštitu od poplave. Taj zajednički rad na obrani od poplave razvio je kod ljudi jak osjećaj za zajedničko dobro, što je Radića navelo na razmišljanje da su seljaci vitalna snaga društva.¹⁸

Život kraj vode može značiti i uključivanje u puno ugodnije aktivnosti od obrane od poplave. Stoga voda postaje i ostaje značajnim čimbenikom u izgradnji lokalnog i regionalnog identiteta. Dubrovačko područje ima bogatu tradiciju igranja vaterpola. Voda (more) je bila važan preduvjet za bavljenje vaterpolom, pa je ova sportska i rekreativna aktivnost godinama razvila i održala snažno lokalno obilježje. Da bi osoba igrala u Divljoj ligi, amaterskom natjecanju u vaterpolu, mora biti građanin Dubrovnika, živjeti u nekoj od bivših dubrovačkih općina ili biti rođena na tom području. Povijest Divlje lige se pažljivo bilježi.¹⁹ U ovom slučaju, igranje vaterpola nije samo slobodna aktivnost već i kulturni fenomen jednog područja.

Voda je najvažniji prirodni resurs. Može se preživjeti bez nafte, plina, zlata i svih ostalih resursa, ali ne i bez vode. Dužnost svih ljudi jest da brinući o vodi, brinu i o generacijama koje dolaze. Prethodno navedenim podacima i primjerima pokazano je da je odnos čovjeka prema vodi različit i da se taj odnos mijenja ovisno o povijesnom i društvenom kontekstu. Voda je dio religioznih, ritualnih obreda, dok je upravljanje vodnim gospodarstvom povezano s gospodarskim, ekonomskim, političkim i zdravstvenim pitanjima. S druge strane, voda je i arhitektonski i urbanistički oblikovni element, dok život u blizini vode utječe na lokalni, regionalni identitet. U svakoj kulturi, bez obzira na prostorne i vremenske odrednice, prisutna je voda kao simbolički element. Čak i danas, kad se uz suvremenu tehnologiju osjećamo (lažno) sigurnima i

¹⁸ Ivan Radić Tomin, »Trebarjevo, kolijevka braće Radića.«, u: Ivan Radić Tomin, Kata Jajnčerova i Ivan Cvetković Cevek, *Radićevo Trebarjevo: povijest - život - običaji*. Sisak: Centar za kulturu Vladimir Nazor, 1995: 138.

¹⁹ Vidi: <http://www.divljaliga.com/?page=povijest> (pristup: studeni 2015).

kada vodu smatramo “uobičajenom”, “poznatom”, uzimajući ju zdravo za gotovo, čovjeka još uvijek privlači blizina i simbolika vode.

Različiti doživljaji vode zasigurno zadiru i u ekološka pitanja i u pitanje upravljanja vodnim resursima. Ljudi kojima ne prijete nestašica vode zasigurno o njoj razmišljaju drugačije od onih kojima prijete smrt od nestašice vode, ili onih koji su izloženi razornoj moći poplava. Za potrebe očuvanja vodnog bogatstva ključno je educirati i osvijestiti javnost te promovirati ekološki prihvatljiva rješenja. U tu svrhu važno bi bilo poznavati simboličke vrijednosti vode, da bi se medijski sadržaj mogao kvalitetnije prilagoditi ciljanoj populaciji.

Ciljevi istraživanja bili su: odrediti učestalost pojedinih simboličkih (asocijacijskih) značenja vode (1); odrediti latentnu strukturu simboličkih značenja vode (2); odrediti razlike u simboličkim značenjima vode u odnosu na spol, dob, mjesto rođenja, radno iskustvo i obrazovanje sudionika (3).

2. Metode

2.1 Sudionici

Istraživanje je provedeno metodom snježne grude, a sudionici su bili iz Hrvatske (N=136). Upitnici su bili ispitani putem *online* alata *SurveyMonkey* (poveznica s upitnikom poslana je elektronskom poštom inicijalnoj skupini sudionika, koji su imali zadatak proslijediti poveznicu svojim poznanicima). Ukupno 136 sudionika odgovorilo je na anketu prema priloženim uputama, uz zajamčenu anonimnost i znanstvenu svrhu istraživanja. Među sudionicima bilo je 38 muškaraca (27.9%) i 98 žena (72.1%). Po obrazovanju, 21 sudionik (15.4%) imao je završenu srednju školu, 13 sudionika (9.6%) preddiplomski studij, 87 sudionika (64.0%) završilo je diplomski studij, 10 sudionika (7.4%) imalo je magisterij te pet sudionika titulu doktora znanosti (3.7%). Prema mjestu rođenja, 45 sudionika (33%) bilo je rođeno u primorju, a 91 sudionik (67%) na kontinentalnom dijelu. Sudionici su bili različitih profila zanimanja: psiholozi (34), ekonomisti (15), medicinske sestre (11), odvjetnici (8), inženjeri (8), odgajatelji predškolske djece (7), pedagozi (6), dok se preostali nisu izjasnili o zanimanju. Prosječna dob sudionika je 38.32 ± 10.66 godina ($M \pm SD$),²⁰ dok je prosječno radno iskustvo 13.48 ± 10.85 godina. U svrhu analize podataka, dvije varijable su dihotomizirane

²⁰ Aritmetička sredina \pm standardno raspršenje.

u odnosu na medijan. Varijabla dobna skupina je dihotomizirana (mlađi i stariji od 35 godina života), kao i varijabla radnog iskustva (radno iskusni s manje i više od 13 godina radnog staža).

2.2 Instrumentarij

Lista simboličkih značenja vode (LSZV) sadrži konačni popis od 28 simboličkih (asocijativnih) značenja vode, koje su osmislili autori članka, a metrijske karakteristike LSZV određene su upravo u ovom istraživanju, provjerom deskriptivnih obilježja čestica, konstruktne valjanosti te pouzdanosti. Korištena je petostupanjska Likertova skala procjene. Sudionici su izražavali asocijativnu vrijednost vode na skali u rasponu od 1 (“uopće me ne asocira”) do 5 (“u najvećoj mjeri me asocira”). Konačni popis od 28 simboličkih (asocijativnih) značenja vode dobiven je nakon dvije iteracije primjene analize glavnih komponenti, na temelju inicijalnog popisa od 40 simboličkih značenja vode.

2.3 Statistička analiza podataka

Podaci su analizirani statističkim paketom *IBM SPSS Statistics 20.0*. U analizi su korišteni osnovni deskriptivni parametri (aritmetička sredina, standardna devijacija).²¹ Faktorskom analizom²² obuhvaćeni su svi pojmovi preliminarnog popisa simboličkih značenja vode, a glavne su komponente dobivene primjenom analize glavnih komponenti (PCA) s *varimax* rotacijom. Ukupni rezultati za svaku od dimenzija bili su definirani kao regresijski faktorski bodovi procjena za čestice koje su definirale određenu dimenziju. Koristeći t-test za nezavisne uzorke²³ nastojali smo dobiti uvid u razlike u dimenzijama simboličkih značenja vode prema spolu, obrazovanju, mjestu rođenja, dobi i radnom iskustvu. U slučaju provjere razlika u dimenzijama simboličkih značenja vode mjesta stanovanja,

²¹ Aritmetička sredina je mjera središnje tendencije, tj. prosječna procjena jačine asocijacije određenog značenja vode. Standardno raspršenje mjera je razlikovanja rezultata.

²² Faktorska analiza multivarijatna je metoda namijenjena određivanju skrivenih (latentnih) dimenzija određenog skupa vidljivih (manifestnih) varijabli, u ovom slučaju različitih simboličkih značenja vode. Kao metoda određivanja konstruktne valjanosti, faktorska analiza određuje tematska područja simboličkih značenja vode.

²³ T-test je parametrijska metoda testiranja razlika između različitih uzoraka sudionika, u ovom slučaju nezavisnih.

gdje je uz mjesta na kopnu i uz obalu posebno izdvojen i Dubrovnik, koristili smo Kruskal-Wallisov test razlika.²⁴ Spearmanove korelacije²⁵ su korištene kako bi se ustanovila povezanost latentnih dimenzija Liste simboličkih značenja vode (LSZV) i odabranih sociodemografskih varijabli.

3. Rezultati i rasprava

U tablici 1 prikazane su deskriptivne karakteristike za svaki pojam s Liste simboličkih značenja vode (LSZV) te rezultati analize glavnih komponenti (PCA). Najviše vrijednosti aritmetičkih sredina su pronađene kod simboličkih značenja povezanih s vodom za piće, bazenom (koje su, međutim, nezadovoljavajuće saturirale glavne komponente, pa su izostavljene u finalnoj verziji LSZV), dok su među preostalim varijablama (tablica 1) najviše vrijednosti aritmetičkih sredina pronađene za asocijacije sveprisutnost i poljoprivreda. Najviše vrijednosti standardnih raspršenja su pronađene za asocijacije vezane uz samoobnavljanje te obilje. Keiser-Meyer-Olkinova mjera adekvatnosti uzorka (KMO=0.866) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2=1272.415$; $p<0.01$) potvrdili su da su zadovoljeni uvjeti za faktorizaciju LSZV. Nakon primjene PCA s *varimax* rotacijom, ekstrahirane su tri značajne glavne komponente simboličkih značenja vode, koje su zajedno tumačile preko 46% ukupnog prostora promatranih varijabli. Kao što se vidi u tablici 1, 20% ukupne varijance može se objasniti prvom glavnim komponentom, oko 16% drugom, a oko 10% trećom glavnim komponentom. Pouzdanost upitnika je varirala u rasponu od 0.64 do 0.89, dakle od niske do vrlo visoke, ali zadovoljavajuće. Treća glavna komponenta određena je tek trima varijablama (simboličkim značenjima vode) te je stoga bila očekivana nešto niža, ali još uvijek zadovoljavajuća pouzdanost. Prvu glavnu komponentu, nazvanu Apstraktne vrijednosti vode, najbolje opisuju duhovnost, obilje i oporavak. Druga glavna komponenta objedinila je Konkretna (praktična) značenja vode: zagađenje, bolest, poljoprivreda, državne granice. Treću glavnu komponentu opisali su čimbenici vezani uz identitete: nacionalni i regionalni identitet, astrološki identitet (Identitetsko značenje vode).

²⁴ Kruskal-Wallisov test je neparametrijska metoda testiranja razlika između više nezavisnih uzoraka sudionika.

²⁵ Spearmanova korelacija je neparametrijska metoda testiranja povezanosti između dvije varijable.

Tablica 1. Analiza glavnih komponenti (*Principal components analysis*) za listu simboličkih asocijacija o vodi - Lista simboličkih značenja vode (LSZV)

Simbolika vode	Apstraktno značenje	Praktično značenje	Identitetsko značenje	Komunaliteti	Arit. sred. ± Std. Dev.
duhovnost	.742			.578	2.348±1.318
kreativnost	.682			.526	2.096±1.145
sjećanje	.670			.480	1.809±1.139
počelo	.668			.567	3.588±1.226
kozmička energija	.627		.460	.619	2.180±1.308
životna energija	.614			.475	3.567±1.259
mudrost	.613			.486	2.178±1.298
vibracije	.586			.402	2.194±1.166
intimni odnos	.571			.463	2.007±1.078
samooporavak	.567	.558		.635	2.918±1.472
obilje	.510	.481		.524	3.135±1.386
svemir	.491		.401	.403	2.143±1.116
životni prijelaz	.435			.346	2.059±1.258
zagađenje		.691		.477	3.676±1.154
poljoprivreda		.674		.482	3.706±1.005
globalno zagrijavanje		.640		.457	3.672±1.102
državne granice		.607	.551	.688	2.541±1.252
bolest		.575		.391	2.007±1.033
sveprisutnost		.554		.332	3.807±1.181
nedostatak		.511		.286	3.415±1.242
prevladavanje		.462		.364	2.162±1.175
rođenje	.439	.455		.423	2.919±1.344
početak svijeta	.378	.454		.365	3.328±1.279
pročišćavajuća snaga	.402	.428		.466	3.588±1.232
nediferencirano		.412		.229	2.684±1.370
nacionalni identitet			.733	.565	2.133±1.171
regionalni identitet			.711	.563	2.368±1.298
astrološki identitet			.526	.343	2.167±1.295
Objašnjena varijanca (%)	19.933	16.243	10.008	46.180 %	
Karakteristični korijen	5.581	4.548	2.802		
Pouzdanost (Cronbachov α koeficijent)	0.894	0.842	0.638		

Tablica 2. Razlike prema spolu, mjestu rođenja i dobnoj skupini u simboličkim značenjima vode.

Značenje vode	Spol (N)	Aritm. sredina	Std. devijacija	t-test
<i>Apstraktno</i>	muškarci (31)	-0.389	0.972	-2.630*
	žene (79)	0.153	0.975	
<i>Praktično</i>	muškarci (31)	-0.071	0.823	-0.523
	žene (79)	0.028	1.065	
<i>Identitet</i>	muškarci (31)	0.088	1.011	0.576
	žene (79)	-0.035	1.000	
Značenje vode	Mjesto rođenja – more/ kopno (N)	Aritm. sredina	Std. devijacija	t-test
<i>Apstraktno</i>	obala (36)	-0.096	0.839	-0.758
	kopno (75)	0.046	1.072	
<i>Praktično</i>	obala (36)	-0.031	0.903	-0.241
	kopno (75)	0.015	1.050	
<i>Identitet</i>	obala (36)	0.296	1.071	2.105*
	kopno (75)	-0.144	0.937	
Značenje vode	Mjesto rođenja – Dubrovnik/ more/ kopno (N)	Prosječni rang		Kruskal-Wallis test
<i>Apstraktno</i>	Dubrovnik (18)	46.56		2.986**
	kopno (75)	55.80		
	obala (17)	63.65		
<i>Praktično</i>	Dubrovnik (18)	49.89		-0.709
	kopno (75)	56.11		
	obala (17)	58.76		
<i>Identitet</i>	Dubrovnik (18)	68.17		-0.235
	kopno (75)	50.85		
	obala (17)	62.59		

** razlika statistički značajna uz $p < 0.01$ (2-smjerna); * razlika statistički značajna uz $p < 0.05$ (2-smjerna)

Iz tablice 2 uočljivo je da postoji statistički značajna spolna razlika u simboličkim značenjima vode: kod žena je zabilježena veća prosječna vrijednost za apstraktna značenja vode u odnosu na muškarce. Također, utvrđena je samo jedna statistički značajna razlika između osoba različite dobi: stariji sudionici su imali veće prosječne vrijednosti za apstraktna značenja vode u odnosu na mlađe sudionike. Konačno, sudionici koji su rođeni na priobalju (npr. Dubrovnik, Split, Šibenik, Zadar, Rijeka, Pula) su također imali statistički značajno veće prosječne vrijednosti za apstraktna značenja vode u odnosu na sudionike rođene na kopnu (kontinentu - npr. Zagreb, Osijek, Varaždin, Karlovac). Nismo pronašli statistički značajne razlike u simboličkim značenjima vode u odnosu na tri lokacije mjesta rođenja (tri područja: Dubrovnik i Dubrovačko-neretvanska županija izdvojeni kao posebno područje, ostala mjesta na priobalju, kontinentalna

mjesta). Međutim, inspekcijom tendencija rezultata primjetno je da su sudionici iz Dubrovnika pokazali najveće prosječne rezultate vezane uz identitetska značenja vode (na granici statističke značajnosti).

Tablica 3. Razlike prema radnom iskustvu, stupnju obrazovanja i dobi u simboličkim značenjima vode.

Značenje vode	Radno iskustvo (N)	Mean	Std. devijacija	t-test
<i>Apstraktno</i>	<i>less</i> (59)	-0.223	0.989	-2.580**
	<i>more</i> (57)	0.257	0.959	
<i>Praktično</i>	<i>less</i> (59)	0.027	0.979	0.305
	<i>more</i> (57)	-0.032	1.032	
<i>Identitet</i>	<i>less</i> (59)	-0.153	0.764	-1.685
	<i>more</i> (57)	0.177	1.202	
Značenje vode	Stupanj obrazovanja (N)	Mean	Std. devijacija	t-test
<i>Apstraktno</i>	srednja škola (24)	-0.101	0.700	-0.604
	fakultet, magisterij, doktorat(82)	0.012	1.090	
<i>Praktično</i>	srednja škola (24)	0.297	0.972	1.543
	fakultet, magisterij, doktorat (82)	-0.055	0.987	
<i>Identitet</i>	srednja škola (24)	0.083	1.439	0.494
	fakultet, magisterij, doktorat (82)	-0.032	0.846	
Water meaning	Dobne skupine (N)	Mean	Std. Deviation	t-test
<i>Apstraktno</i>	mlađi (53)	-0.286	1.014	2,531
	stariji (57)	0.266	0.918	
<i>Concrete</i>	mlađi (53)	-0.070	1.038	0,762
	stariji (57)	0.065	0.968	
<i>Identitet</i>	mlađi (53)	-0.024	1.081	5,269
	stariji (57)	0.022	0.928	

** razlika statistički značajna uz $p < 0.01$ (2-smjerna); * razlika statistički značajna uz $p < 0.05$ (2-smjerna)

Iz Tablice 3 vidljivo je da postoji samo jedna statistički značajna razlika kod osoba različitog radnog iskustva: osobe s duljim radnim iskustvom su pokazivale veće apstraktne vrijednosti vode. Naposljetku, nisu pronađene statistički značajne između osoba različitog stupnja obrazovanja.

Glavni rezultati istraživanja potvrdili su da se varijable koje opisuju simboliku vode mogu sažeti na tri latentne interpretabilne dimenzije. Prva dimenzija (glavna komponenta) opisuje apstraktna simbolička značenja vode, druga konkretna simbolička značenja vode, dok treća dimenzija opisuje identitetska značenja vode. Ova tri simbolička značenja vode nisu pokazala statistički značajnu međusobnu povezanost, tj. ustanovljene su praktički nulte korelacije između različitih simboličkih značenja vode. Međutim, ovakav rezultat je

logična posljedica korištenja PCA metode (koja rezultira međusobno neovisnim, ortogonalnim glavnim komponentama) za određivanje latentnih dimenzija vode na Listi simboličkih značenja vode (LSZV), kao što su pokazali Sindik i Araya²⁶ u članku u kojem su najavljeni neki rezultati ovog istraživanja (slabe povezanosti između različitih značenja vode, ali primjenom drugačije metode izračuna ukupnih rezultata u pojedinim dimenzijama simboličkih značenja vode).

Premda nismo postavili nikakve inicijalne hipoteze, može se reći da su dobiveni rezultati očekivani, pogotovo kada su u pitanju apstraktna i praktična, stvarna značenja vode. Identitetska vrijednost vode ovisna je o mjestu rođenja. U usporedbi s sudionicima koji su rođeni na kopnu, sudionici koji su rođeni u blizini vode, uz morsku obalu, imaju jak osjećaj da je voda veliki čimbenik lokalnog identiteta. Da je voda jak identifikacijski čimbenik, potvrđuje se kroz različite aspekte. Voda je čest motiv dubrovačkog slikarstva, vaterpolo kao sport ima dugu i jaku tradiciju na dubrovačkom području (Vaterpolo klub "Jug"), kao i plivanje i jedrenje.²⁷ Premda i određen broj ljudi rođenih u kontinentalnom dijelu zapravo živi ili je rođen u blizini vode (jezera, rijeka), čini se da kod njih voda nema tako veliko značenje da bi bila jak identifikacijski čimbenik u usporedbi s ljudima koji su rođeni ili žive uz morsku obalu. Regionalni identitet povezan s vodom očituje se na puno načina: u uređenju vrtova,²⁸ skulpturama,²⁹ održavanjem bogate tradicije bavljenja vodenim sportovima, rekreativno, ali i profesionalno.³⁰ I u kontinentalnom dijelu, ljudi imaju zajedničko iskustvo vode,³¹ ali čini se (barem po rezultatima ovog istraživanja) da je taj identifikacijski čimbenik jače izražen kod osoba rođenih u primorju.

Najvjerojatniji razlog češćih i naglašenijih apstraktnih značenja vode za žene može se naći u strukturi uzorka u ovom istraživanju: žene uključene u ovo istraživanje (koje zapravo ispituje prigodni i stoga pristran uzorak sudionika) su uglavnom zaposlene u područjima znanosti i umjetnosti. Apstraktna značenja vode, koja su bila izraženija kod starijih i radno iskusnijih, mogu se objasniti pozitivnom selekcijom starijih i iskusnijih u ispitivanom uzorku, a koji također najčešće rade u istim profilima zanimanja kao i žene, dakle na području znanosti i umjetnosti.

²⁶ Joško Sindik i Yoseph Negusse Araya, »Raising Awareness about Water Issues: The Role of Water Symbolism and Proverbs.« *Journal of Water Resource and Protection* 5 (2013): 34-39.

²⁷ Klara Šiljeg, Ana Perinić Lewis i Joško Sindik, »Lokalna sportska tradicija kao dio dubrovačkoga kulturnog identiteta.« *Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku* 1/1 (2014): 93-208.

²⁸ B. Šišić, *Dubrovački renesansni vrt: nastajanje i oblikovna obilježja*, passim.

²⁹ K. A. Giunio, »Skulpture nimfi iz Jadera.«: 151-160.

³⁰ K. Šiljeg, A. Perinić Lewis i J. Sindik, »Lokalna sportska tradicija kao dio dubrovačkoga kulturnog identiteta.«: 93-208.

Značajna kvaliteta ovog istraživanja je uvid u skrivene, latentne dimenzije simboličkih značenja vode. Ove su dimenzije dale uvid i u kulturološka značenja vode. Osnovni nedostatak provedenog istraživanja je relativno mali broj sudionika i nedovoljno reprezentativan, prigodan i pristran uzorak sudionika. Pritom je korišten relativno jednostavan instrumentarij, sastavljen od brojnih heterogenih značenja voda (simboličkih, tehničkih, povijesnih, znanstvenih i umjetničkih), ali neravnomjerno zastupljen na inicijalnom popisu. Nadalje, moguće je da su sudionici davali one odgovore koje su osobno smatrali društveno poželjnijima. Upravo iz navedenih nedostataka proizlaze i smjernice za buduća istraživanja. U budućim istraživanjima trebalo bi ispitati veći i reprezentativniji (po mogućnosti slučajni) uzorak sudionika. Za usporedbu, moglo bi se diferencirati ljude koji žive u gradovima i one u ruralnim područjima, a u tom kontekstu posebno bi zanimljivo bilo provesti istraživanje i u nekim drugim zemljama koje imaju razmjerno velik izlaz na more (npr. Španjolska, Italija, Crna Gora). Konačno, korisno bi bilo proširiti inicijalni popis simboličkih značenja vode, već u startu približno uravnotežen po broju apstraktnih, konkretnih i identitetskih značenja, a uz neki oblik kontrole davanja društveno poželjnih odgovora.

Rezultati istraživanja mogu dati primjenjive i korisne smjernice u smislu korištenja simboličkih značenja vode, da bi se kanalima masovnih medija podigla konstruktivna svijest o važnosti očuvanja vodnog bogatstva. Na taj bi način ljudi stekli neka znanja koja bi im omogućila da se aktivno uključe u kreiranje lokalne politike, npr. u trenutno aktualno pitanje eksploatacije i očuvanja rijeke Omble. Prevladavajuća simbolička značenja vode, koja se mogu promatrati i kao karakteristična za svaku regiju, mogu se koristiti i u edukativne svrhe, počevši već od predškolske dobi djeteta, kroz više razine obrazovanja. Nadalje, konstruktivnim porukama masovnih medija moglo bi se pozitivno utjecati na pojedince i grupe o ekološkim pitanjima, primjenom različitih modela medijskih utjecaja.³² Jedan od sustavnih pokušaja podizanja svijesti javnosti o “vodnim” i ekološkim pitanjima mogla bi biti i primjena modela zdravstvenog vjerovanja (*Health Belief Model*) u oblikovanju stavova prema tim pitanjima, sustavnim informiranjem stanovništva na odgovarajuće načine.³³

³¹ M. Larbi Bouguerra, »Water: symbolism and culture.«

³² Joseph T. Klapper, *The Effects of Mass Communication*. New York: The Free Press, 1960, *passim*; Robert P. Hawkins i Suzanne Pingree, »Divergent psychological processes in constructing social reality from mass media content.«, u: *Cultivation Analysis: New Directions in Media Effects Research*, ur. Nancy Signorielli i Michael Morgan. New York: Sage Publications, 1990: 35-50.

³³ J. Sindik i Y. N. Araya, »Raising Awareness about Water Issues: The Role of Water Symbolism and Proverbs.«: 34-39.

4. Zaključak

Rezultati analize glavnih komponenti popisanih simboličkih značenja vode pokazuju da su pronađene tri latentne dimenzije koje najbolje ocrtavaju simbolička značenja vode: apstraktna, praktična i identitetska. Jedina statistički značajna spolna razlika utvrđena je u tome da žene češće pridaju vodi apstraktna značenja. Statistički značajne razlike pronađene su i u odnosu na mjesto rođenja, u smislu da sudionici istraživanja rođeni u blizini vode (mora) naglašenije pridaju vodi apstraktna i identitetska značenja. Konačno, stariji sudionici, kao i sudionici s duljim radnim iskustvom pokazuju češću preferenciju prema pridavanju apstraktnih značenja vodi. Uvidom u simbolička značenja vode za pojedine stratum stanovništva može se dobiti dodatna informacija važna za promotivne akcije te za konstruktivno moderiranje stavova stanovništva prema ekološkim pitanjima vezanima uz vodu, u funkciji općeg prosperiteta.

**DIVERSITY IN THE PERCEPTIONS
OF THE SYMBOLIC VALUES OF WATER
(AN INTERDISCIPLINARY APPROACH)**

JOŠKO SINDIK AND MARIJANA BRIŠKI

Summary

Knowledge about the symbolism of water can be relevant in cases when an education programme about the issues of water management and environmental protection has to be designed. Therefore, the main aim of this study was to find out if different symbolic values of water correlate with some demographic and socio-economic factors. A preliminary list of forty possible symbolic meanings of water, derived from the sources of history, history of arts and everyday life, was submitted to 136 participants, selected by snowball sampling. The results of factor analysis have shown that there are three latent dimensions of the symbolical meanings of water: 1. Abstract: ontological, mythological and religious, 2. Concrete: mainly associated with its practical use, and 3. Identity value: associated with national and regional affiliation. Women, older people, as well as persons with longer work experience, tended to associate water with more abstract meanings. However, the level of education has no impact on the results. The meaning of water in abstract terms and as a symbol of identity, dominated among the participants who are born near the sea, and especially among those from Dubrovnik.